

Andrzej Wałkowski

Czy w latach 1201-1233 diecezją lubuską rządziło dwóch biskupów o imieniu Wawrzyniec

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 2, 31-40

1995

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Wałkowski
Zielona Góra

CZY W LATACH 1201-1233 DIECEZJĄ LUBUSKĄ RZĄDZIŁO DWÓCH BISKUPÓW O IMIENIU WAWRZYNIEC?

Postać Wawrzyńca, lubuskiego biskupa z pierwszej połowy XIII wieku, należy do niezwykle interesujących, zasługujących na odrębne opracowanie biograficzne.¹

Wobec ciągłego zagrożenia ze strony feudałów wschodniemieckich (wielokrotnie najazdy na Ziemię Lubuską, okresowa okupacja samego Lubusza) szukał on pomocy i wsparcia u księcia śląskiego, Henryka I Brodatego. Pełniąc funkcję książęcego dyplomaty, często przebywał poza swoją diecezją. W zamian za to biskupstwo lubuskie otoczone zostało opieką przez śląskiego księcia, wyrażającą się w obronie przed wrogami oraz bogatym uposażeniem.² O aktywności biskupa Wawrzyńca świadczą min.: udział w synodach w Borzykowie (1210 r.) i Mostowie (1212 r.), kontakty ze śląskimi cystersami w Lubiążu (tego klasztoru był członkiem),³ Henrykowie (w fundacji którego czynnie uczestniczył) i z cysterkami w Trzebnicy.⁴ Za jego pontyfikatu założono w Lubuszu szkołę katedralną i rozpoczęto budowę nowej katedry.⁵

Z osobą tego biskupa wiążą się jednak trzy sprawy wymagające wyjaśnień: Pierwsza z nich to kwestia początków tzw. misji ruskiej lubuskiego biskupstwa. Była ona już przedmiotem wyczerpujących studiów A. Gieysztora.⁶ Druga – przynależność biskupa Wawrzyńca do grona zakonników lubiąskich – została przedstawiona przeze mnie na podstawie analizy dokumentów.⁷ Trzecia natomiast – czy w latach 1201-1233 mamy do czynienia z kolejnymi dwoma biskupami rządzącymi diecezją lubuską, czy też z jednym – nie była przedmiotem osobnych studiów.

Pytanie to wywołały już badania S. W. Wohlbrücka, który wspominał o informacji opiekuna kościoła poklasztornego w Lubiążu, nieja-

kiego Heyera (a więc osobiście jej nie widział), według której zachowała się tam rzeźba Wawrzyńca z informacją na jej kartuszu, że był to szósty biskup lubuski i mnich lubiąski w latach 1201-1204. Autor przychylił się jednak do poglądu, że biskup lubuski Wawrzyniec i mnich lubiąski zmarł, według Nekrologu Lubiąskiego, 9 III 1233 (choć daty rocznej, brakującej w Nekrologu, nie uzasadnił). Sam zaś napis, jako że sporządzono go w późniejszym okresie na podstawie niewiarygodnych źródeł, uznał za błędny. W sposób zdecydowanie bardziej krytyczny odniósł się do informacji z kartusza rzeźby omówionej przez S. W. Wohlbrückę⁸ O. Breitenbach, który sądzi, że błędne jest oznaczenie biskupa lubuskiego Wawrzyńca jako szóstego, gdyż – według jego ustaleń – był on siódmym, co jednak może zostać wytłumaczone ewentualnym uszkodzeniem napisu. Lata pontyfikatu są moim zdaniem błędne i być może źle odczytane przez informatora S. W. Wohlbrückę (O. Breitenbach też widocznie nie widział rzeźby).⁹ Niezbyt jasne stanowisko w tej sprawie zajął H. Ludat, który jednak nie wykluczył możliwości egzystencji obydwu biskupów.¹⁰ Możliwość istnienia dwóch kolejnych biskupów lubuskich o imieniu Wawrzyniec – w latach 1201-1233, Wawrzyńca I od 1201 do 1203 (raczej 1204) mnicha z Lubiąża i Wawrzyńca II (post 1204 - 1233) – dopuścił A. Weiss, chociaż zaznaczył, że ten pierwszy nie jest uznawany na ogół przez historyków.¹¹ Badając przynależność biskupa lubuskiego Wawrzyńca do grona mnichów lubiąskich odrzuciłem w zasadzie informacje przytoczone przez S. W. Wohlbrückę. Za biskupa lubuskiego i zakonnika z Lubiąża uznałem tego Wawrzyńca, który objął swoją diecezję do roku 1209 i rządził nią do 1233 (a więc ewentualny Wawrzyniec II). Nie usiłowałem wówczas rozstrzygnąć kwestii, czy istniał jego poprzednik o tym samym imieniu w latach 1201-1204.¹² Natomiast np. P. B. Gams przyjmuje istnienie tylko jednego biskupa lubuskiego Wawrzyńca w latach 1209-1233.¹³

Wydaje się, że źródłem wątpliwości, czy diecezja lubuską rządziło w latach 1201-1233 dwóch kolejnych biskupów o imieniu Wawrzyniec, jest jedna z ośmiu rzeźb powstałych w 1693 roku, które znajdowały się w obejściu za ołtarzem głównym klasztornej kościoła. Przedstawiały one ośmiu biskupów pochowanych w Lubiążu: Mateusza – tytularnego biskupa Tribus, Cypriana – biskupa wrocławskiego, Wawrzyńca – biskupa wrocławskiego, Jana – arcybiskupa gnieźnieńskiego, Hieronima – biskupa wrocławskiego, Wawrzyńca – biskupa lubuskiego, Piotra – biskupa wrocławskiego i Pawła – tytularnego biskupa Tyberiady. Po tych rzeźbach zachowały się konsole z kartuszami. Szósty kartusz zawiera na-

pis *Laurentius VI episcopus Lubucensis et Monachus Lubensis electus 1201, obiit 1204*.¹⁴ Rzeźby te obecnie zostały zdemontowane, a w kościele klasztornym w Lubiążu zachowały się jedynie konsole z kartuszami.¹⁵ Ich przedwojenna fotografia pozwala odczytać wyraźnie przytoczony wyżej napis z numerem biskupa lubuskiego i datami rocznymi jego pontyfikatu.

Wyklucza to możliwość jej błędnego odczytania wskutek ewentualnego uszkodzenia inskrypcji, co sugerował O. Breitenbach.¹⁶ Jednocześnie można tylko potwierdzić w sposób nie budzący wątpliwości Wawrzyńca, który jeszcze w 28 VI 1203 roku był kanonikiem wrocławskim, a między 1204 i 1209 rokiem został powołany na biskupstwo lubuskie, którym rządził do 1233 roku.¹⁷ Potwierdzają to również jego dokumenty, które nie mogą w żaden sposób odnosić się do postaci z okresu 1201-1204.¹⁸ Nie ma więc źródeł innych niż wspomniana rzeźba z 1693 roku,¹⁹ które potwierdzałyby ewentualność istnienia Wawrzyńca I, biskupa Lubusza. Sama zaś rzeźba nie może zostać uznana za wiarygodną. Wynika to z jej późnego powstania w stosunku do wydarzeń XIII wieku. Pochodzi ona, jak wiadomo, ze schyłku XVII stulecia i mogła posiadać napis oparty na niewiarygodnych informacjach.²⁰ Nie można za błędy winić ewentualnych uszkodzeń tekstu na kartuszu lub jego nieprawidłowego odczytania przez informatora S. W. Wohlbrücka, jak to sugerował O. Breitenbach.²¹ Mamy więc w napisie na tej rzeźbie dwie ewidentnie błędne informacje – nieprawidłowy szósty, a nie siódmy numer kolejnego biskupa, którym mógł być ów Wawrzyniec oraz, nigdzie nie potwierdzone, daty roczne jego pontyfikatu (lata 1201-1204 podczas gdy jedyny, poświadczony w innych źródłach, biskup lubuski tego imienia objął diecezję między 1204 i 1209 rokiem, a rządził nią do 1233).²² Uwzględniając jej późne (około 400 lat różnicy) powstanie w stosunku do opisywanej postaci, można przyjąć za S. W. Wohlbrückiem, iż jej twórca korzystał z nieprawdziwych informacji.²³ Mamy więc prawdopodobnie dostateczne podstawy, aby odrzucić wiarygodność niesionych przez nią informacji, co do XIII-wiecznych stosunków na biskupstwie lubuskim. Można więc na tej tylko podstawie uznać XVII-wieczną tradycję lubiąską o biskupie lubuskim w latach 1201-1204 i mnichu z tego klasztoru za współczesny jej wymysł.

Pochodzący z 1615 roku „Nekrolog Lubiąski” pod datą 9 marca podaje: „*Obiit Dominus Laurentius episcopus Lubucensis et monachus Lubensis*.”²⁴ Jest to więc drugie źródło, które częściowo potwierdza informację z kartusza omawianej rzeźby – przynależność biskupa lubu-

skiego Wawrzyńca do grona zakonników lubiąskich. Pozornie słuszne byłoby odrzucenie również tej informacji, z tych samych powodów co informacji z rzeźby. Świadczyłyby za tym nie tylko XVII-wieczne pochodzenie ww. „Nekrologu” ale również przekaz o przynależności biskupa Wawrzyńca do lubuskiej społeczności zakonnej, nie potwierdzony jednoznacznie wzmianką w żadnym XIII-wiecznym źródle. Jego powtórzenie się w napisie na kartuszu omawianej rzeźby z 1693 roku może być – w świetle powyższych rozważań – argumentem przeciw jego wiarygodności. Czy rzeczywiście jednak „Nekrolog Lubiąski” jest niewiarygodny w odniesieniu do wydarzeń z XIII wieku? Badania tego źródła prowadzone przez M. Kaczmarmę dowiodły, że posiadał on swój archetyp założony jeszcze w XII wieku, który systematycznie uzupełniano. Z biegiem czasu w tym pierwotnym mortuarzu zabrakło miejsca, tak iż w 1615 roku musiano sporządzić nowy nekrolog, zawierający oczywiście pewne różnice w stosunku do poprzedniego (opuszczenia i deformacje). Niemniej mortuarz był sakralizowanym źródłem, a więc – zdaniem badacza – wiarygodnym dla XIII i XIV wieku, ponieważ był przeznaczony dla praktyki liturgicznej, która wymagała dokumentacji dnia śmierci dobroczyńcy klasztoru.²⁵ Archetyp „Nekrologu Lubiąskiego” powstał prawdopodobnie po osiedleniu się cystersów w Lubiążu. M. Kaczmarmę odrzuca możliwość ewentualnego braku wczesnej tradycji obituarnej w klasztorze lubiąskim. Cystersi mieli długą tradycję w gromadzeniu nekrologów, a zachowane obszerne przykłady takich średniowiecznych dzieł z Henrykowa i Kamieńca Ząbkowickiego są dowodem na jej istnienie. Autor ustalił również, które z not „Nekrologu Lubiąskiego”, mimo iż przepisane w XVII wieku, mają niewątpliwie średniowieczny rodowód. Dotyczy to tych not, które nie mają rocznych dat zgonu, a tylkoienne, ponieważ zasada wpisywania również roku śmierci upowszechniła się od końca XV wieku.²⁶ Tymczasem interesująca, dotycząca biskupa lubuskiego Wawrzyńca, nota posiada tylko jego datę dzienną śmierci – 9 marca.²⁷ Może być więc ona, zgodnie z poglądem M. Kaczmarmę, nawet współczesna śmierci biskupa Wawrzyńca, jeśli przyjmiemy początek powstania „Nekrologu” na XII wiek i jego systematyczne, bieżące uzupełnianie.²⁸ Warto również dodać, że omawiana nota nie zawiera tych informacji z kartusza XVII-wiecznej rzeźby, które zostały przez naukę uznane za ewidentnie błędne – numeru kolejnego biskupa lubuskiego (szósty, zamiast siódmy) i lat pontyfikatu między 1201 a 1204.²⁹ Jedynie więc informacje „Nekrologu”, które nie zostały bezpośrednio w innych źródłach potwierdzone, to dzienna data śmierci (9 III) i przyna-

leżność tego biskupa do grona zakonników lubiąskich.³⁰ Czy możemy zatem pośrednio potwierdzić albo odrzucić datę dzienną śmierci biskupa lubuskiego Wawrzyńca na 9 marca? Jedynym sposobem jest sprawdzenie, kiedy ostatnio pojawia się dowodnie w dokumentach biskup lubuski Wawrzyniec, a kiedy mógł po raz pierwszy wystąpić jego następca. Aktywność biskupa lubuskiego Wawrzyńca można potwierdzić w sposób pewny tylko współczesnymi mu dokumentami, a przypada ona na okres między 25 XII 1208, a 31 X 1231 roku.³¹ Natomiast następca biskupa lubuskiego Wawrzyńca – Henryk wystawił swój pierwszy dokument w 1244 roku, ale z datacją według lat własnego pontyfikatu, co pozwala przyjąć, że objął on diecezję lubuską w ciągu 1233 roku (brak niestety danych dla określenia dnia).³² Jeśli przyjmemy, że po raz ostatni biskup lubuski Wawrzyniec pojawił się 31 X 1232 roku, a jego następca po raz pierwszy do końca 1233, to w przedziale od końca października 1232 do końca grudnia 1233 data dzienna śmierci Wawrzyńca, 9 marca, pojawia się tylko jeden raz. Można więc ją przyjąć za „Nekrologiem Lubiąskim” jako wiarygodną.³³ Rzecz jasna z powyższych rozważań wynika, iż był to 9 III 1233 roku.³⁴ Tym samym część informacji z „Nekrologu”, dotycząca dnia śmierci biskupa lubuskiego Wawrzyńca, może być wiarygodna. Nie można więc już całkowicie odrzucać tego przekazu. Natomiast wyrażona w „Nekrologu” przynależność Wawrzyńca do grona mnichów lubiąskich, poza kartuszem omawianej wyżej rzeźby z końca XVII wieku, zawierającym błędy dotyczące numeru kolejnego biskupa na diecezji lubuskiej i lat jego panowania, nie ma bezpośrednio potwierdzenia w innych źródłach. Dokumenty tego biskupa nie tytułują go mnichem lubiąskim.³⁵ Jednak fakt, iż większość jego spuścizny kancelaryjnej (57 proc.) dotyczyła cystersów lubiąskich i częściowo cysterek trzebnickich, oraz ewidentnie lubiąska proveniencja pisma jego dokumentów zachowanych w oryginale (ich pisarze byli dowodnie zatrudnieni w lubiąskim skrytorium), typowo lubiąski dyktat jego dyplomów, w tym również i tych, które jako biskup lubuski wystawił dla niecysterskich odbiorców, świadczą, że to właśnie cystersi lubiąscy sprządzali jego dokumenty i byli organizatorami jego kancelarii biskupiej. Warto przy tym podkreślić, iż taki charakter kancelarii dotyczył tylko tego biskupa, a jego następcy opierali się już na zupełnie innych wzorach, czyli zatrudnili inny personel kancelaryjny.³⁶ Taki charakter dokumentów wystawianych przez biskupa lubuskiego Wawrzyńca, pozwala przyjąć tradycję, obecną jeszcze w XVII wieku w Lubiążu, o przynależności biskupa lubuskiego Wawrzyńca do lubiąskiego klasztoru. Należy jednak pamiętać, że jedynie przewaga jego

dokumentów min. dla klasztoru cystersów w Lubiążu i lubiąski charakter formalny ogółu przebadanych jego dyplomów, a nie stwierdzenia w ich treści, stanowią podstawę dla takiego poglądu. W tym układzie charakter dokumentów biskupa lubuskiego Wawrzyńca, jako wyraz jego związku z lubiąskimi cystersami, jest tylko dowodem poszlakowym na to, że był on mnichem w Lubiążu.³⁷ Jednak już to pozwala uprawdopodobnić XVII-wieczną tradycję o jego cysterskim pochodzeniu.

Krytyka XVII-wiecznej tradycji lubiąskiej o istnieniu biskupa lubuskiego Wawrzyńca i mnicha lubiąskiego, w latach 1201-1204, zmarłego w dniu 9 marca, wyrażonej w „Nekrologu Lubiąskim” z 1615 roku i w zdemontowanej obecnie rzeźbie tego biskupa z 1693 roku, pozwoliła na następujące ustalenia:

Za wiarygodne można uznać jej dwa elementy – datę dzienną śmierci biskupa lubuskiego Wawrzyńca, tj. 9 marca, ale w roku 1233, ponieważ ostatnia wiarygodna źródłowa wzmianka o tym biskupie ma miejsce pod koniec października 1232, a jego następcę wybrano przed końcem 1233 roku. Jednocześnie można uznać za wiarygodną tradycję jego lubiąskiej przynależności do grona zakonników cysterskich, ze względu na charakter wystawionych przez niego dokumentów, których większość dotyczy Lubiąża i Trzebnicy, a ich forma kancelaryjna prezentuje ewidentnie styl lubiąskiego skryptorium – natomiast za nie uzasadnioną należy przyjąć datację wyrażoną na kartuszu rzeźby lat jego pontyfikatu, tj. 1201-1204. Nie ma żadnego innego źródła (w tym XIII-wiecznego), które potwierdziłoby pontyfikat Wawrzyńca na ten okres. Można potwierdzić współczesnymi mu dyplomami jego istnienie na czas od 1208 do 1232 roku. W tym układzie należy odrzucić lata 1201-1204 jako okres jego pontyfikatu. Są one błędne, podobnie jak nieprawidłowa jest numeracja kolejna tego ordynariusza – nie szósty lecz siódmy biskup. Tak samo jak Wawrzyniec, biskup lubuski i mnich lubiąski, nie pełnił swojej funkcji w latach 1201-1204, nie było również innego »Wawrzyńca« na diecezji lubuskiej w tym okresie, nie ma o tym żadnej wzmianki źródłowej, zwłaszcza z XIII wieku. Wydaje się, że można ten błąd, co do lat pontyfikatu wyrażonych na kartuszu rzeźby z końca XVII wieku tłumaczyć (podobnie jak wspomniany błąd numeracji biskupa), zgodnie z cytowanym już poglądem S. W. Wohlbrücka, tym, że jej autor nie miał dostatecznie wiarygodnych źródeł. Jednak być może był to również wynik hiperpoprawności. Po wstąpieniu na biskupstwo wrocławskie biskupa lubuskiego Cypriana

w 1201, nie mamy aż do roku 1208 żadnej pewnej wzmianki o jakimkolwiek biskupie lubuskim.

Wiadomo, że poświadczony w XIII wiecznych źródłach Wawrzyniec był jeszcze w 1203 roku kanonikiem wrocławskim. Najprawdopodobniej był więc w tych latach wakat. Tymczasem XVII-wieczna tradycja „poprawiła” tę sytuację, wprowadzając na ten okres pontyfikat Wawrzyńca, biskupa Lubusza i mnicha z Lubiąży. Dało to początek spekulacjom na temat rządzenia w latach 1201-1233 diecezją lubuską dwóch kolejnych biskupów o imieniu Wawrzyniec. Jednak nie znalazło to żadnego potwierdzenia w innych, zwłaszcza XIII- wiecznych źródłach, stąd należy zasadnie przypuszczać, że jedyny biskup lubuski tego imienia i zarazem mnich lubiąski, w tym okresie, rządził diecezją najpewniej od 1208 do 1233 roku.

Przypisy

1. Autor niniejszego artykułu planuje w przyszłości takie opracowanie.
2. Zb. Wielgosz, *Wielka własność cysterska w osadnictwie pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964, s. 69-70; A. Gieysztor, *Początki misji ruskiej biskupstwa lubuskiego*, Nasza Przeszłość, R.IV. 1948, s. 97-99; J. Walicki, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamińskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Lublin 1960, s. 64-65; A.Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 46 i 57.
3. *Księga Henrykowska*, tłum. R.Grodecki, oprac. J. Pater, J. Burchardt, W. Korta, M. Kuczyński, J. Matuszewski, Wrocław 1991, s. 5, 11, 112 i 116; Zb. Wielgosz, op. cit., s. 69-70.
4. H. Grüger, *Der Orden der Zisterzienser in Schlesien (1175-1810). Ein Überblick*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrichs-Wilhelms-Universität zu Breslau”, Bd. XXIII. 1928, s. 106, który jednak nie przedstawia na to dowodu. Dowód – A. Walkowski, *Czy biskup lubuski Wawrzyniec był mnichem lubiąskim?* referat wygłoszony na sesji *Colloquia Lubuskie* w Gorzowie Wielkopolskim 25 IV 1993 roku, zorganizowanej przez Stowarzyszenie „PAX”, złożony do druku z innymi materiałami z sesji, s. 1-66; O. Breitenbach, *Das Land Lebus unter den Piasten*, Fürstenwalde Spree 1890, s. 21,

przyp. nienumerowany – uważa, że był on wcześniejszym mnichem lubiąskim, ale nie ma żadnych pewnych przesłanek określających czas jego wstąpienia do klasztoru.

5. E. Rozenkranz, *Geneza miasta Lubusza (Lebus)*, „Przegląd Zachodni”, R. IX. 1953, nr 9/10, s. 291-292; A. Weiss, op. cit., s. 61.
6. A. Gieysztor, op. cit., s.83-102.
7. A. Wałkowski, op. cit., s. 1-66.
8. S.W. Wohlbrück, *Geschichte des ehemaligen Bistums Lebus und Landes dieses Nahmes*, Bd. 1, Berlin 1829, s. 64-65.
9. O. Breitenbach, op. cit., s. 21, przyp. nienumerowany.
10. H. Ludat, *Bistums Lebus. Studien zur Gründungsfrage und zur Entstehung und Wirtschaftsgeschichte seiner schlesisch – polnischen Besitzungen*, Weimar 1942, s. 309 (autor wskazuje na różne poglądy określonych uczonych w tej sprawie).
11. A. Weiss, op. cit., s. 101.
12. A. Wałkowski, op. cit., s. 8-9, przyp. 40 i s. 49-52.
13. P. B. Gams. *Series episcoporum*, Leipzig 1931, s. 285.
14. K. Kalinowski, *Lubiąż, (seria:) Śląsk w zabytkach sztuki*, red. T. Broniewski, M. Zlat, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 75-76.
15. Informację tę otrzymałem od dra J. Witkowskiego z Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego. Również od niego otrzymałem przedwojenną fotografię ośmiu wspomnianych rzeźb, ale stanowi ona unikat, a brak negatywu oraz inne trudności techniczne uniemożliwiły jej publikację w niniejszym artykule – niemożliwe okazało się uzyskanie dostatecznie wyraźnego obrazu, zwłaszcza napisu na kartuszu. Remont zespołu klasztorowego w Lubiążu uniemożliwił mi osobiste oględziny kartusza.
16. Wynik porównania fot. rzeźby (przyp. 15) z O. Breitenbach, op. cit., s. 21, przyp. nienumerowany.
17. R. Samulski, *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des*

Bischofs Nanker (1341), Teil 1, Weimar 1941, s. 148; O. Breitenbach, op. cit., s. 21, przyp. nienumerowany; P. B. Gams, op. cit., s. 285.

18. Schlesisches Urkundenbuch, Bd.I, Lief. 2, Graz-Wien-Köln 1968, wyd. H. Appelt (dalej cyt. SUB I), nr 260, 264, 306, 307, i 311; Schlesisches Urkundenbuch, Bd. II, Wien-Köl-Graz 1978, wyd. W. Irgang (dalej cyt. SUB II), nr 21; Codex Diplomaticus Brandenburgensis, wyd. A. F. Riedel, Haupttheil A. (dalej cyt. CDB/A), Bd. XIX, Berlin 1860, s. 1, nr I. Nie ma całkowitej pewności, że jest to całość zachowanych dokumentów tego biskupa jako wystawcy. Dostępne mi opracowania i wydawnictwa, w tym Codex Diplomaticus Brandenburgensis (...) – cała seria – nie dały nic nowego podobnie jak kwerenda w Archiwum Państwowym we Wrocławiu i Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu. Pełne opracowanie kancelarii biskupów lubuskich przyniesie uzupełnienie tej liczby dyplomów, których samodzielny wystawcą był biskup lubuski Wawrzyniec.
19. K. Kalinowski, op. cit., s. 75-76.
20. Ibidem: S. W. Wohlbrück, op. cit., s. 64-65.
21. Por. O. Breitenbach, op. cit., s.21, przyp. nie numerowany z fot. rzeźby z przyp. 15.
22. Por. R. Samulski, op. cit., s. 148; S. W. Wohlbrück, op. cit., s. 64-65; O. Breitenbach, op. cit. s. 21, przyp. nie numerowany; P. B. Gams, op. cit., s. 285 – z dokumentami z przyp. 18.
23. S. W. Wohlbrück, op. cit., s. 64-65.
24. Necrologium Lubense, (w:) Monumenta Lubensia, wyd. W. Wattenbach, Breslau 1861, s. 36 i 40.
25. M. Kaczmarek, Nekrolog Lubiąski. Próba krytyki przekazu, Studia Źródłoznawcze, t. XXVI. 1981, s. 138- 139.
26. Ibidem, s. 129.
27. Necrologium Lubense (...), s. 40.
28. Por. M. Kaczmarek, op. cit., s. 138.

29. Por. M. Kalinowski, op. cit., s. 75-76 i fot. w przyp. 15, z S. W. Wohlbrück, op. cit., s. 64-65; O. Breitenbach, op. cit., s. 21, przyp. nie numerowany; R. Samulski, op. cit., s. 148.
30. *Necrologium Lubense (...)*, s. 40.
31. SUB I nr 116; SUB II nr 24; A. Wałkowski, op. cit., s. 56-57, przyp. 40.
32. CDB/A, Bd. XX, Berlin 1861, s. 182, nr VIII; S. W. Wohlbrück, op. cit., s. 66 i 70-72 (w nie numerowanym przypisie dokument z 1244 roku); por. A. Wałkowski, op. cit., s. 57 (przyp. 40).
33. *Necrologium Lubense (...)*, s. 40.
34. Datę tę przyjął S. W. Wohlbrück, op. cit., s. 64, a za nim min. O. Breitenbach, op. cit., s. 21, przyp. nie numerowany; A. Weiss, op. cit., s. 101. Jednak nie przedstawiono takiej analizy wiarygodności informacji z „Nekrologu Lubińskiego” na podstawie zachowanych dokumentów, zwłaszcza w przypadku biskupa Wawrzyńca, uwzględnienia list świadków w przywilejach innych niż on wystawców.
35. SUB I nr 260, 264, 306, 307, i 311; SUB II nr 21; CDB/A, Bd. XIX, Berlin 1860, s. 1, nr I.
36. A. Wałkowski, op. cit., s. 15-16, 36, 46-48. Zaobserwowana zmiana dyktatu dokumentów biskupich po śmierci biskupa Wawrzyńca potwierdza pogląd A. Weissa, op. cit., s. 89 – według którego kancelaria należała do agend administracji biskupstwa, nie mających stałego charakteru i zmieniających się wraz z biskupem.
37. A. Wałkowski, op. cit., s. 51-52.